

Ordenshåndhævelse, forbrydelse og straf i Roskilde i årtierne omkring forrige århundredeskifte

Af Jørgen Vogelius

Lidt forhistorie

Fra gammel tid forestod kongens lensmænd den udøvende magt i landet.

Indførelsen af amtsbetegnelsen som afløsning for de gamle kongelige hovedlen foregik oprindeligt i 1662 bare to år efter enevældens indførelse. I begyndelsen var der tale om 50 amter. Siden foretoges både sammenlægninger og reguleringer således, at der i begyndelsen af 1800-tallet var knapt halvt så mange tilbage og dette antal holdt sig nogenlunde uændret frem til kommunalreformen i 1970. Det gamle Roskildegård Len, der i 1662 blev til Roskilde Amt, fortsatte med at hedde sådan indtil det ved resolution i 1808 - med virkning fra 1809 - blev en del af Københavns Amt. Det viste sig hurtigt, at der på amtsplan fortsat var brug for lokal sagsbehandling i Roskildekredsen, og den videreførtes her af særligt kommitterede personer. I 1842 fik det gamle Københavns amt og det gamle Roskilde amt hvert deres valgte amtsråd, men med fælles amtskontor. Kontoret lå først i tilknytning til amtmandens privatbolig i København, siden i offentlige bygninger på Blegdamsvej. Fra 1843 har Roskildekredsens amtsrådsmøder imidlertid været afholdt i Roskilde. Først på det gamle Rådhus, men fra 1878 i det nyopførte Ting- og arresthus i Jernbanegade, hvor amtskredsen senere også fik egne kontorfaciliteter og arkiv. Roskilde amtskreds udskiltes endelig til den selvstændige Roskilde amtskommune ved reformen i 1970.

Man kan spørge i hvilket omfang disse skift har haft nogen praktisk betydning i forhold til den til enhver tid gældende amtspolitiske kompetence. Og forvaltningsretligt set - er svaret nej. Men ved sammenlægningen med det gamle

Københavns Amt i 1809 sparede man i det mindste en amtmandsstilling. Roskilde amtskreds fik efter 1842 samtidig en relativ uafhængighed ved den nye ordning. Stiftamtmanden for Sjælland var - helt frem til reformen i 1970 - øverste chef for Roskilde amtskreds for derefter at afløses af den valgte amtsborgmester. Stiftsamtmandens føling med de løbende forretninger var ind imellem begrænset, fordi de to amtsråd geografisk holdt møder langt fra hinanden og tingstederne i amtskredsene lå spredt og derfor blev den lokale rodfæstethed vigtig. Den blev særligt stadfæstet i forbindelse med Roskilde. Amtsrådssekretær Carl Theodor Ibsens svindelaffærer i 1860'erne 70'erne og 80'erne, som vi vender tilbage til nedenfor, syntes en overgang at skulle resultere i, at amtsrådsmøderne flyttedes til København. Alligevel endte det under henvisning til nærhedsprincippet med en vedtagelse af, at amtsrådets møder - på trods af denne skandale - fortsat skulle finde sted i Roskildekredsen.¹

Amtets funktion var som overøvrighed at være bindeled mellem centraladministrationen (fortrinsvis indenrigsministeriet) og lokalforvaltningerne - og frem til kommunallovgivningen for både land og by i 1860'erne indebar dette, at magten og autoritetsudøvelsen i amterne var meget formynderisk og meget mærkbar både i by og på land. Efter disse reformer, der indførte kommunebetegnelserne blev amternes rolle overfor købstæderne mere tilbagetrukket, men de fungerede stadig som en vigtig overordnet kontrolinstans.

Amterne repræsenterede som sagt det, der kaldes overøvrigheden. Dvs. amtet som instans havde ansvar for og opsyn med lokalsager indenfor snart sagt alle forvaltningsgrene med undtagelse af militærvæsenet og etater som jernbanerne, postvæsenet og toldvæsenet. Det skulle kontrollere og være garant for øvrighedsmagtens udøvelse i såvel civil- som justitssager samt generelt forvalte både det overordnede og - især hvad landkommunerne angik - også det direkte ansvar for skole- social- og sundhedsforvaltningen. Det samme gjaldt brand- og politimyndighed. Reelt var udøvelsen af disse funktioner i købstæderne delegeret til de kongeligt udnævnte byfogeder, rådmænd og borgmestre og foregik her i et samarbejde med de borgervalgte råd. Købstaden udgjorde fra gammel tid også en særskilt

retskreds. Men formelt set var købstadsstyrelserne blevet underlagt amtets tilsyn og kontrol i alle vigtige forvaltningsspørgsmål allerede i 1793. Amtet repræsenterede således på alle måder statsmagtens nærvær i lokalsamfundene, også over for de folkevalgte, hvad der efter 1848 betød, at amtmanden i alle lokale sammenhænge officielt udøvede magt og myndighedsbeføjelser ikke bare i regeringens, men også i kongens navn. Det sidste fx i forbindelse med udstedelse af skifteattester, kongebreve, skilsmissebevillinger m.m.

Med undtagelse af hovedstaden lå alle købstæder under amterne. Både Køge by og Roskilde by var således integreret i Roskilde amtskreds, men Køge havde som købstad fra gammel tid sin egen lokale politiret.

Når man vil belyse amtets rolle i forhold til Roskilde by er det derfor især de spørgsmål, hvis praktiske løsning krævede et særligt regionalt samarbejde mellem by og land, der kommer i fokus. Og dette samarbejde blev i meget høj grad til i forhandlinger om veje, syge-sundhedsvæsen, politimyndighed, retsudøvelse og kriminalforsorg. Det udmøntedes i forhold hertil i konkrete projekter og institutionsdannelser. Også i Roskilde kom samarbejdet især til at gøre sig gældende på det politimæssige, retlige og sygesundhedsområdet. Dette samarbejde var både naturligt og nødvendigt, ikke mindst på grund af den store tilgrænsende sognekommune Sct. Jørgensbjerg, hvis bymæssige bebyggelse var sammenvokset med Roskilde købstad.

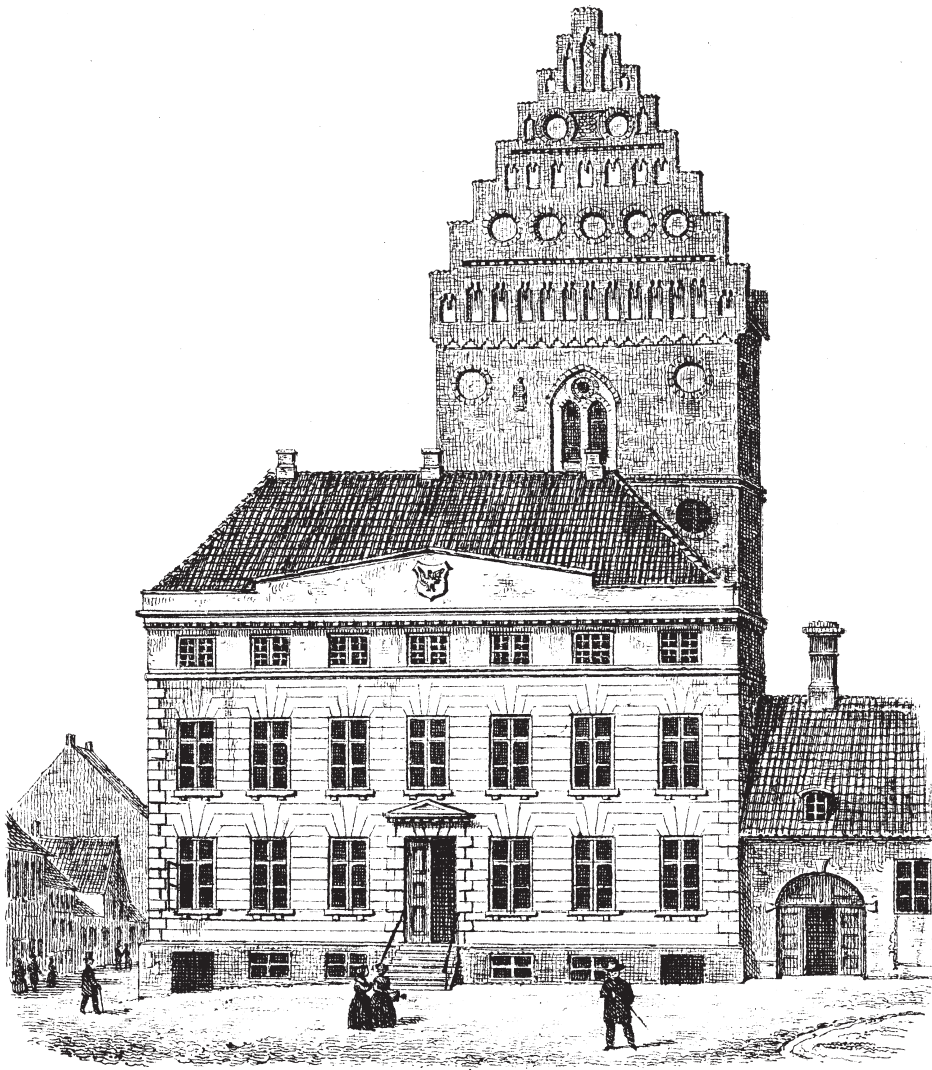
Politi- og domsmyndighedernes placering med et centralt tingsted var på forhånd fastlagt i overensstemmelse med den ældgamle og til dels af amterne uafhængige herredsopdeling². Men oprindeligt gik herrederne normalt udelte op i amterne og var bestemmende for disses afgrænsning. Tingstedet for de fire herreder i Roskilde amtskreds var efter det nye Ting- og arresthus indvielse i 1878 samlet i Roskilde. Når Politiretten sattes for Roskilde Købstad skete det i henhold til Sjællands Stiftsamts Constitution. I det følgende bliver der fremdraget en række eksempler på, hvordan amt og by i samarbejde forsøgte at opretholde den sociale disciplin i Roskilde og omegn i årtierne omkring århundredskiftet 1800-1900, med hovedvægten lagt på en beskrivelse af forholdene i Roskilde by. Men først lidt tal.

Ved folketællingen 1. februar 1890 boede der i alt 6974 mennesker i Roskilde, som ved opgørelse den 1. februar 1916 var steget til 12516. I det bevarede strafferegister for årene 1840-1895 findes i alt 1767 strafidømmelser noteret. Det svarer nogenlunde til straffede personer idet meget få er gengangere. Men der er var langt fra alle anholdelser, der satte spor i dette register. Af Anholdelsesprotokollen for Roskilde ses, at der i året 1895 blev anholdt 227 personer - heraf alene 159 for drukkenskab. Mange af disse anholdte blev sat på fri fod dagen efter, eller blev overgivet til fattigvæsenet, hvis de var uden subsistensmidler. Nogle var også 'gamle kendinge'. Ser man på gengangere over flerårige perioder, ses der i 1900-tallets første årti at være to, der i løbet af fire år blev arresteret i alt 11 gange. I 1895 var der seks gengangere, hvoraf fem ses arresteret to gange og én tre gange. 18 personer blev i dette år varetægtsfængslet for grovere forseelser, hvis hovedkategorier var betleri, plat, vold mod politi og vægtere, tyveri, almindelig vold og forfalskning af skudsmålsbøger.

Efter det nye arresthus ibrugtagning i 1878, stod der 24 flere celler til rådighed. Men de skulle huse fængslede fra hele amtet, og huset lagde også lokaler til retten og amtsrådet. Politiretten sattes dog i denne periode på skift på Rådhuset og i Ting- og arresthuset. Vi har udførlige regnskaber bevaret for fangeantal og belægningsdage. I året 1885 havde der til eksempel været i alt 182 indsatte, hvoraf 14 var kvinder. Tilsammen afsonede fangerne i dette år 6835 fængselsdage. Heraf har fanger i 5914 fangedage været bispist på almindelig fangekost, mens fanger i 745 dage alene har været på vand og brød. Men hvem var de fanger der fængsledes i tiårene omkring århundredeskiftet? Vi skal straks se på tre af de mere prominente.

En stor og to mellemstore fisk

Den store fisk i bedrageriskandalerne, der ramte amtet i 1889, var amtsrådssekretær Carl Theodor Ibsen. Han blev pågrebet i Göteborg og overført til arresten i Roskilde d. 17. oktober efter panikagtigt få dage forinden at være flygtet fra byen for at søge sin lykke i USA. Ved det forestående amtmændsskifte samme år stod hans svindelaffærer ikke

Raadhuset og St Laurentii Taarn.

Vægter foran Roskilde Rådhus. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Antal anholdelser iflg. Anholdelsesprotokol for Roskilde Byfoged i årene 1895-1904:

1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904
237	221	221	228	325	355	363	321	271	359

længere til at skjule. Han blev fremstillet dagen efter i retten i Roskilde til forhør. Der blev i de efterfølgende måneder afholdt en lang række retsmøder, hvor hans omfattende svindelaffærsers omfang blev oprullet. Ibsen tilbød allerede under det første forhør selv at udarbejde en fortegnelse over sine transaktioner, som var vidtforgrænsede og for udenforstående svære at overskue. Det tog retten imod og kvitterede ved at lade Ibsens fængselsmåltider være adskillige klasser bedre end den fangekost, som de almindelige fanger måtte nøjes med.

Det var amtets støt voksende skolefond, der aldrig var blevet revideret, som Ibsen, efter at have overtaget hvervet som amtsrådssekretær i 1867, fortrinsvis havde brugt til at skabe balance i de kommunale kasser med. Dem havde han tidligere i sit hverv som byskriver manøvreret imellem. Det havde kunnet lade sig gøre, fordi revision af kommunekasserne aldrig var foregået samlet. Men det var kun toppen af isbjerget. Den største enkeltpost viste sig snart at være en manko på 195.000 kr. i amtsregnskaberne, som hidrørte fra i alt syv lån optaget i Københavns Handelsbank. Denne lånevirkksomhed havde stået på siden 1880 og ajourføring af de syv konti blev foretaget op til amtmandsskiftet mellem den 15. juni og 21 september 1889. Den afgående stiftamtmand baron Bille-Brahes underskrift viste sig imidlertid at være sat under alle lånedokumenterne. Amtmanden fremsendte derfor et notat, der forelå ved det andet retsmøde den 22. oktober. Heri forklarede han, at han havde været af den faste overbevisning, at han ved sin underskrift alene havde sanktioneret fornyelser af et oprindeligt lån på 20.000 kr. - og ikke nyoptagelser. Ibsen havde imidlertid foretaget sådanne og løbende brugt dem til bl.a. over for ham at dokumentere, at gamle lån var indfriet. Det var rigtigt

nok, men de nye, der blev brugt til at indløse de gamle med, var samtidig mere end dobbelt op. Endvidere forklarede amtmanden, at de famøse allonger altid var blevet forelagt ham til underskrift stukket ind imellem andre sager, så det bedrageriske forhold havde undgået hans opmærksomhed. Det hører med til historien, at Bille-Brahe tog konsekvensen af sin skødesløshed og af egen lomme indbetalte, hvad der i vore dages penge svarer til et millionbeløb til Københavns Handelsbank. Det hører også med til historien, at Ibsen, da situationen var ved at stramme til, forgæves havde brugt betydelige midler på at spille i Klasselotteriet i håb om at gevinster herfra kunne redde ham ud af klemmen. Under forhørene kom det frem, at han tidligere havde været straffet. Han havde udstået fængselsstraf i tugthuset på Møen og havde der hjulpet fængselsmyndighederne med deres økonomiske administration. Siden var han med fine anbefalinger herfra blevet ansat som sekretær på Roskilde byskriverkontor, hvorfra han senere var hentet til amtet. Ibsens underslæb androg tilsammen et beløb på 245.000 kr. Der faldt dom i sagen d. 13. februar 1890: Tugthusarbejde i 3 år for bedrageri. Ved overrettsdom af 5. august 1890 ændredes den dog til forbedringshusarbejde i tre år.

Mistilliden til regnskabsførelsen i amtet var nu for alvor vakt og gav anledning til, at amtets regnskabsførelse efterfølgende kom under skarp lup. Amtsrevisoren var den første i rækken der blev set efter i sømmene og det var fhv. politifuldmægtig, exam. juris. Frederik Emil Valdemar Bertelsen. Han blev afhørt første gang i Politiretten d. 10. november 1890. Han var på dette tidspunkt ganske vist indlagt på Roskilde Kjøbstads Sygehus, men sagen ansås for så presserende, at retten blev sat og første retsmøde afholdt i hans sygestue. Der forelå to skrivelser. En rapport med bilag fra hans efterfølger i embedet, politifuldmægtig Schultz dateret samme dag, og en attest fra praktiserende læge Schrøder om, at Bertelsen uden fare for sin sygdoms forværelse sagtens kunne flyttes fra sygehuset.

Der var konstateret fusk med regnskabet for politikassen. Politibetjentene Petersen, Mow og Nutzhorn skulle angiveligt have kvitteret for udbetalte gratialer, som de aldrig havde modtaget. Bertelsen forsøgte at bagatellisere sagen med en forklaring om, at der ofte havde været mange mel-

lemregninger mellem ham og betjentene, og hvad underskrifter angik, så havde han efter et ligsyn efterfølgende meddelt Petersen, at han havde kvitteret i hans navn, hvortil Petersen ikke havde haft noget at bemærke. Politibetjent Petersen, som var indkaldt som vidne indrømmede, at der i skyndingen kunne være forekommet sådanne stedfortrædende underskrifter i politiforretningerne, men at han aldrig havde sat sin underskrift, og heller ikke i bemeldte tilfælde ville have drømt om at bemyndige Bertelsen til at gøre det på en kvittering for gratiale, hvis ikke han allerede havde modtaget det. Retsmødet på sygestuen endte derfor med følgende lakoniske konstatering: "Da der er grundet Mistanke mod Anholdte om, at han har gjort sig skyldig i Falsk og Bedrageri og at det til Sagens videre Gang og Oplysning findes nødvendigt *at sikre hans Tilstedeværelse og afskjære hans Samkvem med Omverdenen*, [min fremhævelse] vil han være at belægge med Varetægtsarrest; thi eragtes: Anholdte fhv. Politifuldmægtig exam. juris. Valdemar Bertelsen bør fængsles."

Afklaringen af sigtelsen for bedrageri og falskneri var alvorlig for en mand i Bertelsens position og blev foretaget gennem i alt 19 efterfølgende retsmøder. Siden kom det frem, at det ikke bare var gratialerne til betjentene, der ikke var udbetalt, men at to postbude og også byens vægtere var blevet snydt. Det lød derfor ikke betryggende, at Bertelsen i det andet politiforhør sagde, at han ingen svingagtige hensigter havde haft, og at han i gratialesagen sagtens kunne have rejst dækning for dem ved at henvende sig til venner. Affæren skyldtes - bedyrede han - udelukkende en forglemmelse, fordi han generelt led af hukommelsessvigt. Sagen afsluttedes først d. 23. marts 1891, og ved det sidste retsmøde indstillede tre læger, at Bertelsen blev underkastet en mentalundersøgelse. Bertelsen fik en dom lydende på forbedringshusarbejde i to år for falsk og idømtes tillige en erstatning på 652 kr.

Ibsens eksempel skræmte, og det skulle meget snart vise sig, at det var en fornuftig disposition at gå amtets regnskaber efter i sømmene. En sag om inspektør Rousseau Jensen på amtssygehuset kom nemlig i denne forbindelse også for en dag. Rousseau Jensens bedragerier havde kun kunnet lade sig gøre, fordi Bertelsen som amtsrevisor også havde set gennem fingrene med hans regnskabsførelse.

Inspektør Thomas Julius Rousseau Jensen for amtets Syge-Daare og Arbeidsanstalt - som amtssygehuset stadig på dette tidspunkt officielt hed - blev anholdt den 28. november 1890 klokken halv syv om aftenen og afhørt første gang i politiretten halvanden time efter. Der forelå en skrivelse fra Roskilde amtrådskontor hvormed fremsendtes en skrivelse af samme dag fra Directionen for Roskilde Amts Syge- og Arbeidshus med regnskabsbilag.

Den var helt gal med bogføringen af leverancerne til institutionen og med familien Rousseau Jensens gratis be-spisning, som uberettiget havde stået på i årevis på amtssygehusets regning. Sagen var så meget mere belastende for Rousseau Jensen, fordi amtets tidligere overlæge P.V.E. Hansen fem år forinden havde haft færten af, at Rousseau Jensen ikke havde rent mel i posen. Dengang blev der foretaget en summarisk undersøgelse af hans embedsførelse. Men med Bertelsen som revisionsansvarlig for amtets regnskaber, resulterede den ikke overraskende i, at der ikke kunne påpeges uregelmæssigheder. I stedet blev P.V.E. Hansen afskediget på grund af samarbejdsvanskeligheder i 1885. Læge Hansen var ellers en agtet borger i Roskilde, hvor han i en årrække havde været valgt til byrådet og tillige haft praksis i byen.

Der blev i alt foranstaltet 15 retsmøder i Rousseau Jensens sag, der blev behandlet sideløbende med Bertel-sens og afsluttedes den 14. marts 1891. Dommen faldt 25. april samme år. Rousseau Jensen fik 15 måneders forbedringshusarbejde for falsk og bedrageri.

Det søde liv

Der findes en protokol i Roskilde Byfogeds arkiv, der hedder "Protocol over samtlige de her i Byen boende Gjæstgivere, Restaurateurer, Værtshusholdere og Conditore, med Angivelse af hvilke af dem der holde qvindelig Opvartning - Nattesæde m. M.". Protokollen dækker årene 1870-1910 og kan læses som en skudsmålsbog over 84 værtshusværter og gæstgivere, der i dette tidsrum virkede i byen. Den giver således et fingerpeg om, hvor det 'søde' liv i byen forgik, og hvilken overvågning af sømmelig adfærd politimyndighederne i den anledning udøvede.

Vi får fx at vide at Gjæstgiver H. Andersen, der fik borger-
skab (næringsbrev) i 1896, havde tilladelse til flygels-
musik hver aften fra 7 - 11 i sine lokaler og servering på for-
tøvet i tiden fra 1. April til 1. Oktober. Under Andersens for-
retningsrubrik står også, at musikken blev forestået af mu-
siker Lund. Det var vigtigt at få noteret i protokollen, hvem
musikerne konkret var - og helst også med både navn og
adresse. Hvad restaurant 'Kronprindsen' angik, spillede
Christian N. Jensen Piano og M. Christensen Violin i 1903.
Tre mandlige musici underholdt på 'Færgegaarden' i 1904,
og her havde man også fået tilladelse til opstilling af et re-
volverbillard. Til tider har det også været glade amatører
der udfoldede sig musikalsk. Fx får vi at vide, at der på et af
byens mere berygtede værtshuse, 'Frederiksstad' på Hes-
tetorvet, kunne lyttes til pianomusik ved ostehandler
Jensen i 1902. Men det var ikke bare den levende musik,
der interesserede politimyndighederne. Jens Nielsen på
'Svanen' i Skomagergade ses fx nogenlunde samtidig at ha-
ve fået tilladelse til noget så nymodens som 'Gramophon'.

Afholdsrestaurationen, Hestetorvet No. 1. fik d. 10 de-
cember 1902 tilladelse til pianomusik i 6 Maaneder fra 1.12.
Den blev udført af malermester Christiansens Datter. Der
måtte ikke synges til spillet, hvad der måske heller ikke var
risiko for spontant ville ske i dette alkoholfrie miljø. I
'Raadhus Cafeen' fik man i oktober 1906 tilladelse til musik
i lokalerne hver aften fra kl. 7-11 gældende for seks måne-
der, og værten A. Johansen på gæstgivergården 'Sjælland' i
Algade fik endog tilladelse til hornmusik ved musiker N.
Willumsen, men kun gennem to sommermåneder i 1906.

Musikere kunne også ryge i totterne på hinanden. Det
ses i registret til Roskilde Politiprotokol, hvor musiker C.
Thomsen fra Sct. Jørgensbjerg anlagde privat politisag mod
musiker Ludvig Olsen, Karen Olsdatterstræde, for mundt-
lige ærefornærmelser i 1886. Om det var for at spille falsk
står hen i det uvisse. P. Hansen Andersen i Skomagergade
fik en bøde på 15 kr, efter det var konstateret, at han for
tredje gang havde holdt nattesæde d. 3. august 1898. Han
blev snuppet igen en fjerde gang i samme forseelse d. 24.
marts 1902, hvor han så måtte hoste op med 25 kr. i bøde til
politikassen. Værten på 'Centralen' i Skomagergade 4 hav-
de ligeledes fået bøde for nattesæde den 14. marts samme
år, og samtidig et pålæg om i fremtiden at anmelde selska-

ber inden kl. 7 aften, hvad han indtil da ikke havde holdt sig efterretteligt. Også Hans Pedersen på 'Rughavelyst' blev offer for lovens lange arm, og måtte i 1902 bøde 30 kr. for ulovlig brændevinsudskænkning og nattesæde.

Nogle gange får vi et indtryk af, hvor længe gæstgiveren har været ved bestillingen. Gæstgiver F.G.V. Christoffersen i "Kronprindsen" fik sit borgerskab (næringsbrev) den 26. juni 1894. Lillejuleaftensdag året efter fik han tilladelse til i et tidsrum af indtil 6 Maaneder at lade spille "paa Fortepiano i Localerne af en forud opgiven og af Politiet godkjendt Mandsperson". Det måtte kun foregå lørdage og søndage om aftenen dog kun til kl. 11; og det tilføjes ligesom for afholdsrestauranten på Hestevet ovenfor: "der maa ikke synges til Spillet heller ikke af Gjæsterne"; Tilladelser kunne til enhver tid trækkes tilbage. Den 23.6.1896 blev den for Christoffersen forlænget for yderligere seks måneder, den 3. april 1898 blev den endog udvidet til også at omfatte violin ved brødrene Lund lørdage og søndage gældende frem til maj 1899. Den 10. august 1898 blev tilladelsen til musik imidlertid inddraget uden nogen anført begrundelse. Man kan gætte på, at det skyldtes, at nogle havde sunget. Brødrene Lund måtte i hvert fald finde sig et andet spillested, og det ses at musikerne på skift havde engagementer forskellige steder. Den 2. juni 1900 fik Christoffersen efter ansøgning også byrådets tilladelse til servering på fortovet i sommermånederne mod en afgift på 15 kr. Men få år efter har han søgt andre græsgange. Den 12. oktober 1903 står det noteret, at Christoffersen er rejst til Solbjergus, Frederiksberg. Der synes i det hele taget at have været stor udskiftning mellem værtshusværterne på de enkelte steder i denne periode.

Moralens vogtere

At der ovenfor er anført, at det skulle være en mandsperson, der skulle stå for musikken, er ikke nogen tilfældighed. Der blev strengt vogtet på, at alt foregik respektabelt og dydigt. Fasmer, der var vært i værtshuset 'Frederiksstad' på Hestevet i 1893 fik i juni meddelt tilladelse til afbenyttelse - det står der faktisk - af den 28 årige Johanna Jönsson, født i Ystad til opvartning for gæsterne, men kun i

den stue der vendte ud mod banegården. Den 17. november fik den 20-årige pige fra Næstved Karen Sofie Jensen lov til det samme. At der ikke bare var tale om automatedspeditioner, vidner protokollen også om. Fasmers tilladelse til at 'afbenytte' kvindelige opvartere blev resolut tilbagekaldt den 1. februar 1894. På 'Frederiksstad' fik den nye vært Charles Hvidberg Nielsen 25 kr. i bøde på grund af 'Sigtelse for Rufferi' og tilladelsen til pianomusik samme sted var også her udtrykkeligt forudsat af, at der ikke måtte synges hverken af pianisten eller af gæsterne. Rasmus Pedersen ligeledes værtshusholder på Hestetorvet fik i 1901 tilhold om ikke at benytte anden kvindelig medhjælp end hustruen. Politimyndighederne synes at have udvist en særlig årvågenhed i kvarteret omkring banegården.

Hans Peter Jørgensen, der var vært på 'Kronprindsen' de første år af 1890erne, fik den 5. marts 1891 direkte tilhold om ikke at benytte kvindelig medhjælp, og den 8. november 1892 fik han efterfølgende 10 kr. i bøde, fordi han alligevel havde overtrådt det. Carl Gotfred Jensen, der var værtshusholder i 'Billigheden', Skomagergade 25, måtte i marts 1902 bøde 20 kr. for hassardspil og fik samtidig tilhold om ikke at benytte 'Opvartningsjomfru'. - I august samme år måtte han yderligere bøde 5 kr. for at have siddet tilholdet overhørigt. Der var også pianomusik i 'Dania' i Graabrødrestræde indtil til kl. 12 nat i weekenderne, men stedets keglebane måtte ikke bruges længere end til kl. 11. I 1898 blev tilladelsen til at holde sent åbent inddraget.

Taksterne for tilladelse til fortovsservering, synes generelt at være sat i system af byrådet omkring århundredeskiftet mod gebyrer der varierede mellem 15 og 50 kr. Det gik heller ikke an, at 'Roskilde Højskolehjem' uden polititilladelse frit havde solgt billetter til komedie og dans i 'Hotel Prindsen' d. 7. dec. 1890. Sagen endte med at højskolehjemets bestyrelse måtte bøde 5 kr. for utilstrækkelig kontrol ved billetsalget, hvor også folk, der ikke var medlemmer af foreningen, var kommet ind.

Der var i 1909 to biografteatre i byen. 'Kinografen' i Allergade som manufakturhandler Laurits Pedersen, købmand Lützhøft og købmand Axel Petesen samme år fik bevilling til at drive. Året før havde bladforhandler W. Vogelsang overtaget tilladelsen til at drive 'Biograftheateret' i Hotel Prindsen. Den første tilladelse til biograf i 'Hotel Prindsen'

blev givet d. 25. 10. 1906, som derfor nok kan regnes for dåbsattesten til de levende billeders indtog i byen.

Målt med nutidens alen var øvrighedsmagten som anstændighedens vogter utrolig nidkær i disse tiår. Kærligheden havde trange kår. Selv samliv mellem fraseparerede hustruer og nye kærester blev indhentet af lovens lange arm. Den 24. januar 1890 blev der eksempelvis indledt forhør i anledning af ulovligt samliv mellem Lars Peter Andersen og Jacob Johansen Priis' fraseparerede hustru Caroline Nielsen.

Politiprotokollen beskriver sagen tørt og formelt:

"Til Følge blev fremlagt:

1. En skrivelse fra Sjællands Stiftamt af 1. marts forrige år, hvormed fremsendes et Decret hvorved der gives forommeldte tvende Personer Advarsel om at fjærne sig fra hinanden og ophøre med forargeligt Samliv. Decretet ligesom vedkommende Forhørsudskrift med Bilag er vedlagt Skrivelsen med påtegning om behørig Forkyndelse."

Samtidig forelå en rapport fra politibetjent Petersen af 17. december 1889.

Caroline Nielsen blev fremstillet og erkendte at hun tidligere havde modtaget amtets advarsel mod 'at forstrække Samlivet' og erkendte også, at hun ikke havde efterlevet den. Hun bemærkede i denne forbindelse, at hun havde indgivet en ansøgning om bevilling af skilsmisse til amtet, men at denne sag ikke var blevet fremmet, fordi ægtemanden Priis' opholdssted ikke havde kunnet oplyses. På forespørgsel fortalte hun endvidere, at hun havde haft en skudsmålsbog, men at denne var forblevet hos en tidligere arbejdsgiver gårdejer Jacob Jacobsen i Sundbyøster, som hun havde forladt meget pludseligt, fordi hendes mand Priis havde forlangt det. Jacobsen havde på hendes forespørgsel om bogen senere fortalt hende, at den var blevet væk for ham. I øvrigt bekræftede hun de oplysninger, der fremgik af politibetjent Petersen optagne og fremlagte rapport.

Derpå fremstilledes Lars Peter Andersen. Også han erkendte at have fortsat samlivet med Caroline Nielsen trods den fra amtet modtagne advarsel. Også han bekræftede oplysningerne i politirapporten. Men sagen var åbenbart ikke tilstrækkeligt oplyst, så den 15. februar måtte retsmødet genoptages. I mellemtiden var skudsmålsbøgerne for beg-

ge personer kommet for en dag. Caroline blev foreholdt, at gårdejer Jacobsen havde nægtet, at have fortalt hende, at hendes skudsmålsbog var bortkommet. Men hun fastholdt vedblivende rigtigheden af sin oprindelige forklaring og sagde, at dette var sket mundtligt engang hun havde truffet ham i København. Så i det spørgsmål var det påstand mod påstand.

Og i øvrigt bemærker politiprotokollen, at straffeattester for både Caroline og Lars Peter var blevet efterlyst gennem Politiefterretningernes nr. 13, uden at der var indkommet oplysninger fra andre retskredse om, at personerne tidligere havde været straffet.

Af Roskilde Strafferegister ses, hvordan sagen endte. Der blev afsagt kendelse den 13. marts 1890. Både Lars Peter og Caroline fik hver fire dages simpelt fængsel for ulovligt samliv. Omstændighederne taget i betragtning må det i dag bedømmes som en helt igennem urimelig kendelse, der klart fremstår som et resultat af angiveri og utilbørlig snag i andre folks privatliv. At ovenstående sag ikke var enestående for tiden ses af, at registret til Roskilde Købstads Politiprotocol alene for 1889 har behandlet seks sager vedrørende ulovligt forargeligt samliv. Der var nok at holde styr på for politimyndighederne og ovenstående vidner om, at de også nidkært gjorde det.

Kuriøse sager

Nogle gange forekommer de sager politiet måtte tage sig af helt bagatelagtige. Men i en tid hvor der hverken var forbrugerombudsmand eller andre klageinstanser, måtte politiet tage sig af mangt og meget. Et eksempel på en sådan privat politisag har vi i sag nr. 100 for 1890 angående taleinjurier. Striden stod om hvorvidt en kunde havde fået den kvalitet svinekød, der var betalt for. Et stykke kød fra en mager ornegris var solgt for et stykke af en posegris og både slagtermester Søren Lund fra Fruegade og Hans Nielsen Sct. Olsgade var indkaldt som vidner til det skændsmål som fulgte. Om slagtermester Lunds forklaring hedder det: Vidnet så lørdag d. 8. november klageren og anklagede stå i samtale og ordstrid. Klageren forlod indklagedes udsalgssted på torvet, da den indklagede kort efter fulgte efter kla-

geren over torvet hen imod købmand Jensens sted, hvor de fortsatte med højrøstet at tale sammen. Vidnet havde ikke - som klageren ellers påstod var sket - set indklagede skubbe klageren for brystet. Det andet vidne, Hans Nielsen, benægtede for sin del at have hørt ukvemsord som 'Skurk' 'Kjæltring' og 'Tyveknægt', som indklagede påstod sig overdænget med. Vidneudsagnene kunne derfor ikke rigtigt bruges til noget. Klageren betalte 60 øre for vidnernes førelse og frafaldt i øvrigt dom i sagen .

Selv et forhold som helligbrøde kunne komme for retten. Gæstgiver Petersen og vognmand og brændehandler Poulsen var åbenbart kommet med blasfemiske udtalelser i vidners nærvær, hvorefter de blev stævnet. Sagen ordnedes imidlertid, da de begge havde gjorde retten et tilbud om at indbetale en mulkt på hver 1 kr., der efter deres eget ønske ikke skulle gå til politikassen, men til Kjøbstadens Fattigkasse. Det tilstod retten dem. Mælkekusk P. Pedersen blev også indstævnet for helligbrøde og måtte erlægge 1 kr. i mulkt. Nogen har åbenbart nøje vogtet på, om folk i Roskilde førte sømmelig tale om det gudelige. Andre uoverensstemmelser, der i første omgang blev indklaget for retten blev, når det kom til stykket, ikke behandlet. Formentlig fordi parterne siden var kommet på bedre tanker. Det ses fx af en privat politisag som journalist Dregel havde anlagt mod Otto Hansen for injurier. Da ingen af parterne mødte, blev sagen hævet. Kuriøst er det også, at venstrelederen folketingsmand Christen Berg ses at have anlagt en privat politisag ved retten i Roskilde mod karetmager Fog for injurier i 1890. Det var kun Fog der mødte op når retten kaldte. Sagen udsattes igen og igen og blev for Bergs vedkommende ført af sagførere. Fogs navn ses ikke efterfølgende figurere i strafferegistret.

Det sure liv

Disse sager danner en naturlig overgang til at se nærmere på, hvordan ordenshåndhævelsen rent faktisk foregik. Frem til 1907 var både vægtere, politibetjente - og mellem 1885 og 1894 - også gendarmeriet i aktion. Vægterkorpsset, der om end reduceret eksisterede frem til 1907 var et rent bykommunalt anliggende. Politibetjente var også hovedsa-

geligt et anliggende, der hørte under byfogeden, som havde en politifuldmægtig og efterhånden seks betjente i marken. Men at man her må sige hovedsagelig skyldes, at amtet også var med til at finansiere udøvelse af politimyndigheden, og da det landsdækkende gendarmeri var blevet nedlagt i 1894 enedes man senere om at ansætte to ridende betjente til at opretholde ordenen, dog fortrinsvis i amtets landkredse.

Der findes en protokol over udgifter til Bestillingsmænd m.m. i Roskilde Købstad ca. 1905-1908. Fire reservevægtere fik ifølge denne i 1902 to huer bogført til 12 kr. hvoraf den ene blev omsyet for 1, 25 kr. Om vægterens hoved var for stort eller for lille, melder historien ikke noget om. Endnu to kapper af 65 kr. blev indkøbt i 1903. I 1904 endnu en hue til 6 kr. og i 1905 fik vægter Valdemar Carl Oluf Pedersen omsyet sin kappe for en udgift af 12 kr., formentlig fordi den var blevet for snæver.

Politiskilte - får vi at vide - var i dette tidsrum blevet udleveret til fuldmægtigene Schultz og Jørgensen, overbetjent Petersen, tre politibetjente og tre vægtere. Der var således til mindste detalje gjort rede for løbende udgifter.

I en bevaret Protokol over Personer udleveret til Fattigvæsenet 1893-1904 ses det, at gendarmeriet, det forhadte blå korps, som Konseilspræsident (statsminister) Estrup fik oprettet i 1885 for at forebygge uroligheder under provisorietiden, også udøvede politimyndighed i Roskilde. Det fremgår af protokollen, at der for året 1893 i alt var 113 personer, der blev overgivet til fattigvæsenet. Og det vidner om triste skæbner. Nr. 78, Tjenestekarl Gunvald Ludvig Hansen, der var født i Kristiania d. 27.1.1875, var bare 18 år gammel, da han d. 3. september 1893 blev overgivet efter den forudgående aften en kvart over syv at være antruffet i beruset tilstand af gendarmene. Han var alene i besiddelse af en opholdsbog. Den 35 årige bagersvend og kolportør Conrad Christian Ketlesen var, da han den 3. november samme år en kvart i syv om aftenen blevet antruffet på Roskilde Mark i besiddelse af 29 øre og blev indbragt af Gendarm No. 9, Andersen. Samme gendarm Andersen anføres også at have indbragt en skomagersvend antruffet på Langelinie. En gendarm ved navn Schmetterlingen havde indbragt en sømand fra Roskilde Mark. Nummer 19 i protokollen for året 1894 er en 40-årig bagersvend og i protokollens

rubrik: 'Naar afleveret og Grunden hertil', meddeles det, at han var antruffet den 1. marts ved midnat af vægter L. Jørgensen. Mange andre anføres at være indbragt af byens politibetjente.

Der var mange grunde til, at politimyndighederne måtte overdrage antrufne personer til fattigvæsenet. Sagsnumrene 50-52 for 1895 fortæller om tre københavnerdrengene Hans, Carl og Thorvald, de to første på 11 år den sidste på bare otte, som angiveligt var stukket af hjemmefra. Men ellers er 'mangel på subsistensmidler', 'drukkenskab' og betegnelsen 'uden erhverv' eller 'uden logi' oftest anført som grundene til, at personer efterfølgende blev overleveret til fattigvæsenet. En del meldte sig selv på grund af armod og sygdom eller anførtes at være indbragt af andre- enten fra gaden eller fra angivne adresser - en ung tjenestepige var forefunden uden for restaurant 'Trægaarden' og en ung mandlig udlænding fundet syg og afmægtig udendørs ved den nye Friskole. En skorstensfejersvend, Morten Pedersen, meldes endog fundet liggende i en grøft bag Kjøbmand C. Pousens have med 2 øre på lommen. (nr. 47, 1893). Folk om hvem det var konstateret, at de havde betlet (tigget) stod til en hårdere behandling. Overfor dem rejste det offentlige sag og de pådømtes en straf i reglen på vand og brød i fire eller to gange fire dage, to gange fem eller mere. Særligt slemt var det, når det var forbundet med plat. Fx var murermester Schledermann blevet opsøgt af en mand, der havde udgivet sig for murersvend og havde søgt om arbejde - og efterfølgende var gået til fru Schledermann og i den anledning havde fået tiltusket sig en skjorte. Senere var næsten samme fupnummer sket overfor én af byens smede, hvor manden nu havde optrådt som arbejdssøgende smedesvend og derfor fået brændevin og nogle ører på lommen af den godtroende mester.

Arrestforholdene i Roskilde var trange. I rådhusets kælder var der nogle celler, der mestendels anvendtes til detention - i det nye Ting- og arresthus var der, som ovenfor nævnt, 24 til rådighed, hvortil de egentligt kriminelle senere overførtes. De antrufne, der var uden subsistensmidler, udleveredes imidlertid som regel til fattigvæsenet allerede dagen efter uden videre tiltale.

I bagklogskabens lys

Da en kongelig resolution i 1903 fritog personer for at udstå deres idømte straf for mindre lovovertrædelser på det vilkår, at de i fem år fra resolutionens dato førte en hæderlig vandel, blev der imidlertid taget noget af trykket af arresthuse og fængsler. Der findes et register over således betinget benådede i Roskilde fra 1903-1905. Og den er ikke kort. Den omfatter i alt 699 personer. Dette betydelige antal viser noget om proportionerne mellem den nidkære lokale villighed til at straffe og den efterhånden overordnede retspolitiske holdning, som afspejler en mere human retspleje.

Det er derfor nemt i et nutidigt perspektiv at blive forarget på historiens vegne, når man foretager et kig ned i, hvad kilderne fortæller om forholdene omkring ordenshåndhævelsen i Roskilde ved forrige århundredeskifte. Det forekommer både anakronistisk og ind imellem også parodisk og barokt, hvad roskildeforfatteren Gustav Wied også har haft blik for at skildre i sine romaner. Men i den sammenhæng er det lige så vigtigt at huske på, at indbyrdes overvågning, som i dag anses for snagen og sladder, i et bysamfund for det store flertal dengang også var anset for nødvendig for overhovedet troværdigt at kunne opretholde den sociale orden. Det forudsatte nogle helt andre adfærdsmønstre for byens borgere, end det gør i dag, hvor borgernes retskrav på offentlig service, ankeinstanser m.m. har flyttet grænserne for, hvad det enkelte individ vil og behøver at finde sig i. Retssikkerheden og følelsen af retsbevidsthed måtte simpelt hen skabes på nogle helt andre måder dengang. En landsdækkende moderne lovgivning for retspleje, kriminal- og socialforsorg var så småt ved at vinde indpas, og derfor er et kig på forholdene i tiden omkring forrige århundredeskifte et sidste muligt blik på et dansk købstadssamfund, som endnu i mange henseender fungerede på det førmoderne traditionssamfunds betingelser.

Noter

¹ Denne skandale er tidligere omtalt både i Verwohlt, Ernst og Antoniewicz, Wilhelm von, (1967), *Roskilde amtsråd 1842-1967*, Kbh. og i *Roskilde bys historie* (1998) bd. 3 s. 131ff., Roskilde Museumsforlag.

² Undtaget og sidestillet med herredernes jurisdiktion var områder der var udstyret med en særlig birkeret. Birkerne udgjorde særlige retskredse. Fra middelalderen var det traditionelt byer, handelspladser, fiskelejer, der var birker, men senere fik også de adelige for deres sædegårde en såkaldt patronatsret, hvor retten til at indsætte birkedommeren var godsejerens. Med tiden brugtes betegnelsen ikke længere for købstæderne. Fra og med grundloven i 1849 blev alle resterende birker kongelige. Betegnelsen birk bruges dog stadig i dag om retskredse i København- og Frederiksborg amt.

Anvendt litteratur:

- Jørgensen, Poul Johs. (1965) *Dansk retshistorie. Retskildernes og forfatningsrettens historie indtil sidste halvdel af det 17. årh.* (3. opl.) Kbh.
- Verwohlt, Ernst og Antoniewicz, Wilhelm von, (1965), *Roskilde amtsråd 1842-1967*, Kbh.
- Karlsson, Per, Vogelius, Jørgen og Tønnesen, Eva, (1998) *Roskilde bys historie* bd. 3, Roskilde Museumsforlag.
- J.P. Trap, *Kongeriget Danmark*, (1898) Tredje omarbejdede Udgave ved H. Weitemeyer, bd. 2. Kbh.
- J.P. Trap, *Kongeriget Danmark*, (1920) Fjerde omarbejdede Udgave ved H. Weitemeyer, Kbh.
- Jørgensen, Harald (red.) (1970), *Stiftamtmand og amtmænd på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1848-1970*. Med en oversigt over de nye amter og amtskommuner samt kommunesammenlægningerne 1958-1970. Embedsetater udgivet af Landsarkivet for Sjælland m.m., Kbh.

Utrykt materiale:

Landsarkivet for Sjælland m.m. , Roskilde Byfogeds Arkiv afd. B. Justits og politikvæsen samt skøde- og pantevæsen:

Politiprotokoller 1891-1896, 1896-1901, 1901-1904.

Saglister til Politiprotokoller (register til politiprotokol) 1892-1897, Politijournal 1898-1904.

Strafferegister 1840-1895.

Landarkivet for Sjælland m.m. , Roskilde Byfogeds Arkiv afd. G. Politiforvaltning:

Anholdelsesprotokoller 1891-94 og 1904-1914.

Register til anholdelsesprotokoller 1891-1911.

Protokol over Personer udleveret til Fattigvæsenet 1893-1904

Protokol over Betillingsmænd 1905-1908

Register over betinget benådede personer 1903-1905

Protokol over Gæstgivere 1870-1910